NIEUWE UITGAVEN.

G. F. KNAPP, *Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Theilen Preussens. Erster Theil: Ueberblick der Entwicklung. Zweiter Theil: Die Regulierung der gutherrlich-bäuerlichen Verhältnissen von 1706 bis 1857, nach den Akten.* Leipzig, DUNCKER UND HUMBLOT, 1887.

Het boek, waarvan ik den titel heb vermeld, geeft een zeer volledige voorstelling van de groote hervormingen op agrarisch gebied, die in het begin dezer eeuw en later in Pruisen hebben plaats gegrepen. ¹⁾ Deze voorstelling wijkt zoozeer af van de algemeen gangbare en is op zulk een omvangrijk en onpartijdig onderzoek gegrond, dat het de moeite loont daarbij de aandacht te bepalen. Ik wil trachten een verslag te leveren van Knapp's geschrift, waarbij al de hoofdpunten in het licht komen. Het zal blijken, dat de agrarische hervorming in Pruisen volstrekt niet zoo onverwachts en onvoorbereid is tot stand gekomen, als gewoonlijk wordt ondersteld; maar ook, dat zij op verre na niet zooveel lof verdient, als haar dikwijls wordt toegekend. In menig opzicht was zij half werk, en het nut, dat zij heeft gesticht, is daardoor niet zoo groot geweest, als het had kunnen en moeten zijn.

Wij moeten beginnen met ons een denkbeeld te vormen van den maatschappelijken toestand ten platten lande in de Oostelijke provincien van Pruisen anderhalve eeuw geleden. Men drukt zich niet volkomen nauwkeurig uit, wanneer men zegt, dat die toestand een Middeleeuwsch karakter droeg. Het was een toestand met Middeleeuwsche trekken; maar de nieuwere tijd had daar het een en ander bijgevoegd, en die bijvoegsels waren niet gelukkig. Verbasterd-Middeleeuwsch is de term, dien men zou moeten bezigen.

¹⁾ Tot de beste bronnen voor de kennis van dit onderwerp behoorde tot dus ver een Engelsch *bluebook*, verschenen in 1869, getiteld: *Reports from her Majesty's representatives respecting the tenure of land in the several countries of Europe*, Part I, bl. 218—464. Deze doorwrochte studie kan toch nog altijd met vrucht geraadpleegd worden.

De meeste landgoederen waren in het bezit van edellieden, van kloosters en andere corporaties, en bewoond door boeren, die tot de eigenaars in een betrekking van onderdanigheid stonden. De grondheeren beschouwden zich als vasallen des konings, werden ook zoo genoemd; hunne goederen waren, om zoo te spreken, kleine rijken; gelijk zij zelve den koning, zoo waren de boeren aan hen onderworpen. Deze betrekking bestond niet tusschen alle eigenaars en alle boeren: niet ieder kon onderdanen hebben, in den regel slechts een adellijk persoon of een stichting. Maar zij bestond in de meeste gevallen en strekte zich dan uit tot de geheele landelijke bevolking, om het even of zij, die daartoe behoorden, eigen goed dan wel goed van den heer in gebruik hadden. Intusschen was het ook mogelijk zich in een dorp te vestigen, zonder onderdaan te worden; men werd dan „Schutz-unterthan” of „Einlieger.”

Het was een onderdanigheid van een zeer bijzondere soort. Niet alleen gehoorzaamheid, trouw en eerbied was men den heer schuldig; maar buiten zijne vergunning mocht men geen huwelijk sluiten, geen ambacht leeren, niet weigeren zijne kinderen in het huis van den heer te laten dienen; bovenal, den grond niet verlaten: de onderdanigheid was tevens grondhoorigheid. Op den heer echter rustten ook zekere plichten: in geval van nood moest hij zijn onderdanen bijstaan. De lasten, die op hen drukten, mocht hij niet willekeurig verhoogen.

Waarin bestonden nu die lasten? Om zich hiervan een juist begrip te vormen, moet men weten, dat het heerlijke goed gewoonlijk bestond uit drie deelen: uit de gronden, die de heer voor eigen rekening liet bebouwen, uit die welke bebouwd werden door en voor rekening der boeren, en uit de onverdeelde marken, hetzij bosschen of weiden, waar ieder, die tot de groep behoorde, zijn gebruiksrechten had. Wat nu die twee eerste deelen betreft, deze waren niet altijd zoodanig van elkander gescheiden, dat hier al de akkers der boeren bijeen lagen, ginds al de akkers van den heer. Zij lagen door elkaar gewoonlijk, zoodat niet ieder zijn eigen stelsel van cultuur kon toepassen, maar de bebouwing naar vaste regels moest geschieden. In het algemeen gesproken, waren slechts de akkers der boeren aan grondbelasting onderworpen; maar wanneer grond, die aan een boer had toebehoord, in handen kwam van den heer, bleef die grond belastingplichtig; gelijk omgekeerd grond, die vrij was van belasting, dien vrijdom behield wanneer hij in het bezit van den boer kwam.

Zeer onderscheiden waren de rechten der boeren. Sommige

daarvan — die der zoogenaamde *Kölmer* in de provincie Pruisen bijvoorbeeld — kwamen aan eigendom zeer nabij. Andere, die der *Lassiten*, bestonden slechts in een beperkt gebruiksrecht. Voorts waren er pachters, met wie een schriftelijke overeenkomst was aangegaan. Maar van hoedanigen aard de rechten ook mochten zijn, op hen, die ze bezaten, rustte de plicht van te arbeiden ten behoeve van den heer. De boer betaalde meestal geen cijns of pacht in geld, maar hij bebouwde den grond, dien de heer zelf in gebruik had. Hij betaalde wat hij schuldig was in hand- en spandiensten. Leveringen van eieren, hoenderen, garens, kwamen ook wel voor, doch zij waren niet talrijk. Het voornaamste betaalmiddel was arbeid. Natuurlijk verrichtten de groote boeren dien arbeid niet persoonlijk; dit deden slechts de kleinere; de groote stelden plaatsvervangers aan, zoodat voor hen de betaling in arbeid met een betaling in geld gelijk stond.

Grondhoorig waren deze lieden; lijfeigenen mag men ze niet noemen; want een lijfeigene, naar de juiste beteekenis van dit woord, is een slaaf, die rechtens geen vermogen kan bezitten en afgescheiden van den grond verkocht mag worden. Noch het een, noch het ander gold van de grondhoorigen. Er bestond in het begin der achttiende eeuw nog wel hier en daar lijfeigenschap, doch slechts in geringe mate.

Hoe de maatschappelijke toestand, dien wij beschreven hebben, is ontstaan, behoeft nu niet onderzocht te worden. Alleen zij er op gewezen, dat hij in het begin der zestiende eeuw en later enkele zijner ongunstigste karaktertrekken heeft verkregen. Want vóór dien tijd hadden de boeren meestal weinig diensten te verrichten gehad: het Riddergoed — zoo noemen wij korthedshalve het deel van het land, dat de heer voor eigen rekening liet bebouwen — was toen nergens zeer uitgebreid. Ten gevolge van allerlei omstandigheden echter heeft het tegen het einde der Middeleeuwen een groote vermeerdering ondergaan, welke vermeerdering later, tijdens den dertigjarigen oorlog, nog veel is toegenomen. Dien ten gevolge zijn de hand- en spandiensten aanmerkelijk zwaarder geworden dan zij aanvankelijk waren, zeer tot schade natuurlijk van den boerenstand.

En nog door een andere oorzaak is die stand benadeeld. Wij hebben gezien, dat de rechten der boeren zeer ongelijk waren; sommigen hadden erfelijk bezit, anderen niet. In de Middeleeuwen was de klasse der eerstgenoemden de talrijkste; later evenwel vond men in vele streken louter „onerfelijke Lassiten”. Van waar die teruggang? Het was grootendeels een gevolg van de receptie

van het Romeinsche recht. De juristen, die de rechtsbetrekkingen nu hoofdzakelijk beoordeelden naar de regels van het Corpus juris, wisten aan die, welke tusschen de grondheeren en de boeren bestonden, geen anderen naam te geven dan den naam van pacht. Zij hebben daardoor vele historische rechten verkort en er toe bijgedragen de boeren in een ongunstigen toestand te brengen.

Nu eerst werd de grondhoorigheid een realiteit. Geen boer zou er aan gedacht hebben zijn grond te verlaten, zoolang het bezit van dien grond hem voordeel gaf. Thans werd het hem meermalen een last. De bepalingen, die men in onderscheidene Duitsche wetgevingen aantrof en die gericht waren tegen verhuizing der boeren, dagteekenen meest uit de zeventiende eeuw. Gewoonlijk komen zij hierop neder, dat men zich niet in eene andere plaats mag vestigen, tenzij met schriftelijke toestemming van den heer, welke toestemming niet spoedig werd verleend. Veelal werd ook aan de bewoners van een gemeente verboden in andere gemeenten land te bezitten.

Men herinnert zich den boerenopstand ten tijde van Luther en begrijpt nu, hoeveel aanleiding tot dien opstand gegeven was. Twee eeuwen zijn daarna verlopen, eer de regeeringen begonnen in te zien, welk een ellendige toestand, ten deele onder hare medewerking, zich had gevormd, en dat het noodig was maatregelen te beramen om het kwaad te stuiten.

Aan de Pruisische koningen komt de eer toe, daarvoor het eerst een geopend oog te hebben gehad. Reeds in 1709 en 1714 zijn door hen edicten uitgevaardigd tot bescherming der boeren. Maar de eerste belangrijke maatregel is genomen door Frederik Wilhelm I. Deze bepaalde bij besluit van 14 Maart 1739, dat geen grondheer bevoegd zou zijn een boer zonder goede redenen uit zijn hoeve te verwijderen, en voorts, dat elk, die een hoeve deed ontruimen, haar onmiddellijk weder moest bezetten.

Noch deze verordening echter, noch vele andere besluiten van gelijke strekking hebben groote verbetering aangebracht. Soms raakten zij in vergetelheid, soms ook waren zij zoo onbepaald, dat men ze licht kon ontduiken. Intusschen hebben zij toch dit gevolg gehad, dat het zoogenaamde „Bauernlegen” — het versmelten van zelfstandige boerderijen met het riddergoed — min of meer is tegengegaan. Maar de lasten, die op de boeren drukten, werden niet geringer, en voor de verstandelijke en economische ontwikkeling der boeren werd niets gedaan.

Treurig was het met die ontwikkeling gesteld. De berichten der tijdgenooten omtrent den staat van beschaving der Duitsche boeren

in de achttiende eeuw luiden zoo ongunstig mogelijk. Zij geven ons een tafreel van armoede, onwetendheid en zedeloosheid te aanschouwen, waarvoor men terugdeinst. De loonen waren zoo laag mogelijk; een vrouwelijke dienstbode moest zich vaak te vreden stellen met 3 thalers 8 groschen (nog geen *f* 6) in het jaar, behalve den kost. En hoe was die kost! In Opper-Silezie kregen de lieden slechts 5 of 8 maal in het jaar vleesch en dan nog wel dikwijls van ziek vee. In Pommeren waren de diensten zoo drukkend, dat de boeren slechts de nachten beschikbaar hadden om voor hun eigen land te zorgen. Scholen waren er, maar de onderwijzers waren gewoonlijk kleedermakers of linnenwevers, die het te volhandig hadden om veel werk te maken van het onderwijs en het dikwijls aan hunne vrouwen overlieten. Gelukkig was het zoo niet overal, maar toch in verschillende streken.

Eerst de negentiende eeuw bracht verbetering. De Pruisische regeering is begonnen met de emancipatie der boeren op de domeingoederen. Van 1799 tot 1807 zijn een reeks van maatregelen te dien einde genomen, en men bedenke, dat de domeingoederen destijds veel talrijker waren dan nu. Die goederen waren verpacht; niet aan de boeren onmiddellijk, maar aan tusschenpersonen, die ongeveer in dezelfde betrekking tot hen stonden als elders de grondheeren tegenover hunne onderhoorigen. Dank zij de krachtige bemoeiingen van den Minister Von Schroetter zijn allengs de span- en handdiensten grootendeels afgeschaft, tegen een zekere vergoeding aan de pachters, tot welke vergoeding de middelen werden verkregen door aan de boeren een betaling in geld — dienstgeld genaamd — op te leggen. Men is nog een stap verder gegaan. De boer moest niet alleen bevrijd worden van drukkende lasten, hij moest ook een belang krijgen bij de verbetering der cultuur, hij moest erfelijk bezitter of eigenaar worden. Op initiatief van den Minister Wloemer, daarin gesteund door Von Schroetter en vooral door Von Stein, is bepaald, dat de boeren eigenaars konden worden, indien zij hunne gebruiksrechten op de dominiale bosschen en voorts hunne aanspraken op zekere ondersteuning wilden prijs geven. Dientengevolge zijn in Oost- en West-Pruisen en Litthauen 30.000 boereneigenaars gevormd.

Niet overal waren de bepalingen dezelfde; in de eene provincie liet men aan de boeren de vrije keus; in de andere werd de nieuwe toestand hun opgedrongen. Het is dan ook vaak gebeurd, dat zij aanvankelijk met de hervorming niet waren ingenomen. Maar het eindresultaat is toch gunstig voor hen geweest; en tevens was het voordeelig voor de schatkist, daar de domeinbosschen natuurlijk

meer opbrachten, nu de gebruiksrechten, die de boeren er uitoefenden, waren vervallen.

Moeilijker was de taak der regeering met de betrekking tot de bevolking, die op particuliere gronden was gevestigd. Hier moest rekening worden gehouden met de rechten en aanspraken der eigenaars. Dat die rechten en aanspraken zijn ontzien, meer zelfs dan noodig was, zal blijken uit hetgeen nu volgt.

Den 9den October 1807 werd een edict uitgevaardigd, dat de onderteekening draagt van Von Stein en Von Schroetter en dat van toepassing was op de geheele monarchie. Het bepaalde, dat de „Erbunterthänigkeit" — de staat van onvrijheid alzo, waarin de boeren tegenover de grondheeren verkeerden — een einde zou nemen, en wel onmiddellijk voor hen, die erfelijke of nog betere bezitrechten hadden, na drie jaren voor al de anderen. Maar voor de uitvoering van dit edict zouden nadere verordeningen worden vastgesteld. Deze verordeningen zijn weldra verschenen; zij zijn gedagteekend voor de provinciën Oost- en West-Pruisen den 14 Februari 1808, voor Silezie den 27 Maart 1809, voor Pommeren en de overige gewesten den 9 Januari 1810.

Op deze verordeningen kwam nu alles aan; welke rechten zouden zij geven aan de boeren, welke aan de heeren? Het was niet voldoende, dat aan de eerstgenoemden vrijheid werd verleend; er moest ook voor gezorgd worden, dat zij economisch in een beteren toestand kwamen. In dat opzicht nu is de wetgeving veel te kort geschoten; zij maakte de boeren niet tot eigenaars; zij verkortte zelfs een recht, dat hun vroeger was gewaarborgd.

Men herinnert zich, dat aan de grondheeren was verboden boerenhofsteden te voegen bij het land, dat zij in eigen beheer hadden. Vermoedelijk om hun eenige vergoeding te geven voor het verlies der rechten, die hun waren ontnomen, werd nu die verbodsbepaling verzacht. Zij zou voortaan niet meer toepasselijk zijn op hofsteden, die na een zeker jaar waren ontstaan; kleine hoeven zouden tot grootere versmolten mogen worden; en de heeren zouden zooveel boerenland bij hun eigen goed mogen voegen, als zij wilden, indien zij slechts een gelijke uitgestrektheid gronds in groote erfelijke boerenhofsteden, vrij van dienstbaarheden, uitgaven. Aldus b.v. luiden de bepalingen voor Pruisen. Men verbaast er zich over, dat Stein ze onderteekend heeft, want zij strookten weinig met zijne bekende inzichten. Intusschen moet men in aanmerking nemen, dat de grondheeren een machtigen invloed hadden en dat zij met deze regeling nog alles behalve tevreden waren. Zij wenschten veel meer vrijheid te erlangen om te be-

schikken over het boerenland. Stein heeft hun het een en ander moeten toegeven, meer dan hem welgevallig is.

Het edict van 1807 bevatte evenmin afschaffing der hand- en spandiensten; ten aanzien van dat gewichtig onderwerp zijn eerst wettelijke bepalingen gemaakt in 1811. Het „Regulirungs-edikt”, dat den 14 September van dat jaar is uitgevaardigd, heeft nauwelijks gewerkt; maar om den loop der zaken duidelijk voor te stellen, moet men er toch van spreken.

Het edict verdeelde de boeren in twee klassen. In de eerste klasse werden de erfelijke bezitters gebracht ¹⁾, in de tweede de veel talrijker schaar dergenen, die slechts voor hun leven of nog korter tijd grond in gebruik hadden. De eerstgenoemden zouden van alle dienstbaarheden bevrijd en eigenaars kunnen worden, wanneer zij een derde, de anderen, wanneer zij de helft van hun land aan den heer afstonden. De regeering is van het denkbeeld uitgegaan, dat de boeren moeilijk geld zouden kunnen geven, en de heeren toch aanspraak hadden op schadeloosstelling. Deze laatste bestond nu hierin, dat de heeren vrije beschikking kregen over een groote uitgestrektheid gronds.

De belanghebbenden mochten ook andere regelingen maken, indien zij het met elkander eens konden worden. Maar op dezen voet zou de afkoop geschieden, indien hij verlangd werd door een der partijen, en zoowel de boer, als de eigenaar mocht daartoe het initiatief nemen. Deed dit echter geen van beiden, zoo bleef de toestand gelijk hij was.

Het edikt van 1811 is nooit uitgevoerd. Het vond tegenstand bij de grondheeren; de politieke gebeurtenissen leidden de aandacht van economische hervormingen af; kortom, het bleef een doode letter. En toen de vrede was hersteld, wisten de landeigenaars den koning te beduiden, dat het ontstaan was „unter dem giftigen Hauch der französischen Gesetzgebung Hardenbergs” zoodat de koning zijn ministers opdroeg de grondslagen, waarop het rustte, aan een herziening te onderwerpen en hem de vruchten van hun onderzoek mede te deelen. Die herziening heeft plaats gehad, en niet alleen in de regeeringsbureaux, maar ook daarbuiten. De volksvertegenwoordigers — Pruisen bezat sedert eenigen tijd een Parlement, schoon het slechts adviezen mocht geven — werden in de zaak betrokken, en zij maakten daarvan gebruik om een geheel nieuw edict te ontwerpen. Hardenberg,

¹⁾ Namelijk de erfelijke „Lassiten.” Voor hen, die betere rechten hadden — boereneigenaars en erfpachters — werd door deze wet nog niets gedaan.

de Staatskanselier, die het werk van 1811 had tot stand gebracht, was zwak genoeg om aan de eenmaal vastgestelde beginselen niet streng de hand te houden. Scharnweber, de minister, die de belangen der boeren steeds met groote warmte had voorgestaan, bevond zich destijds te Weenen. Zoo is het verklaarbaar, dat onder den invloed der grondheeren, in het Parlement zeer sterk vertegenwoordigd, een nieuwe regeling werd gemaakt, de zoo-genaamde *Declaration* van 29 Mei 1816, die voor de boeren veel ongunstiger was dan de voorafgaande.

Ongunstiger hoofdzakelijk hierom, omdat nu een onderscheiding werd gemaakt, die vroeger achterwege was gelaten, tusschen „regulirbare“ en niet „regulirbare“ hoeven; dat is, tusschen dezulken, waarop de nieuwe wet van toepassing en niet van toepassing zou zijn. „Regulirbar“ zouden slechts die boerderijen wezen, die in staat waren een familie te onderhouden, en tot maatstaf daarvan zou dienen, of zij paarden of trekvee hielden, dus „spannfähig“ waren. Een belangrijke beperking, want een groot deel der landbouwende bevolking werd daardoor verstoken van het voorrecht, dat bij het Edict van 1811 aan allen was toegestaan. En niet alleen moest de boerderij een familie kunnen onderhouden, zij moest ook in de grondbelasting zijn aangeslagen. Men herinnert zich, dat dit niet met allen het geval was: wanneer land behoorende tot het riddergoed in het bezit van boeren kwam, bleef het van grondbelasting vrij. Ook door deze bepaling werd de kring dergenen, wien de nieuwe wet ten goede kwam, kleiner dan aanvankelijk in de bedoeling had gelegen. Niet „regulirbar“ eindelijk zouden ook die hofsteden zijn, die na een zeker jaar, verschillend voor de onderscheidene provincien, waren gevormd, of die de grondheer volgens de bestaande wetgeving niet verplicht was op nieuw aan boeren uit te geven, wanneer zij vrij kwamen.

Nog in andere opzichten was de regeling van 1816 ongunstiger voor de boeren dan die van 1811, doch het hier genoemde was het voornaamste. De bevrijding der boeren en hunne verheffing tot landeigenaars geheel tegen te gaan, dit was aan de grondheeren nu eenmaal onmogelijk geworden; maar zij trachtten den ouden toestand zooveel mogelijk te bestendigen, de hervorming binnen de engste grenzen terug te brengen. De zwakke houding der regeering heeft dien toelag doen gelukken, en daaraan is het te wijten, dat de verbetering in het lot der boeren verre van algemeen werd. Intusschen zij opgemerkt, dat de wet van 1816 niet gold voor de provincie Posen. Voor deze provincie is in 1823 een

afzonderlijke wet gemaakt, die veel mildere bepalingen inhield.

Er moest nu nog voorzien worden in de behoeften van hen, die eigenaars of erfpachters waren, op wie de regelingen van 1811 en 1816 niet van toepassing waren geweest. Ook zij waren veelal onderworpen aan hand- en spandiensten, en er bestond geen reden om hen van die lasten niet te bevrijden, terwijl men anderen, lager dan zij op den maatschappelijken ladder geplaatst, daarvan onthief. Tot 1821 heeft het geduurd, eer aan hunne belangen ernstig is gedacht, en de verordening van dat jaar — de Ablösungs-Ordnung van 7 Juni 1821 — was weder gebrekkig, onvoldoende. Zij maakte dezelfde onderscheiding, als die in 1816 was gemaakt: tusschen boeren, die trekvee hielden, dus „spannfähig” waren, en die niet tot deze klasse behoorden. Slechts voor de eersten werd gezorgd. Zij zouden de lasten, die hen drukten, van welken aard deze ook waren, kunnen afkopen tegen een jaarlijksche uitkeering in geld of een uitkeering in eens in land; en zoowel de heer als de boer kon den afkoop eischen, maar de keuze tusschen de twee vormen van betaling werd overgelaten aan de tegenpartij. Met andere woorden: als de boer den afkoop verlangde, zou de heer mogen bepalen, of geld dan wel land zou worden gegeven; nam echter de heer het initiatief, zoo mocht de boer kiezen. Dit was niet onbillijk geregeld; men bedenke echter, dat de lieden, die geen trekvee hielden, de niet-spannfähigen, de groote meerderheid vormden, en voor hen zorgde de wet van 1821 in het geheel niet. Het stond hun natuurlijk vrij, aan de heeren zoodanige voorstellen te doen, als hun goed dachten; maar de heeren waren niet verplicht die voorstellen aan te nemen. Kortom, de regeling van 1821 was al even gebrekkig als die van 1816 en getuigde van denzelfden geest. Men kon niet alles laten zooals het was, doch men deed zoo weinig mogelijk.

Ik ga nu de bijzondere bepalingen voorbij, die in 1819 en 1823 voor Posen, in 1845 voor Silezië zijn gemaakt, om een kort overzicht te geven van hetgeen na 1848 heeft plaats gevonden tot verbetering van den toestand der boeren in de overige provincien. Allengs was het duidelijk geworden, dat men nog minder dan half werk had verricht, dat nog zeer veel te doen overbleef. De staatkundige gebeurtenissen hadden de noodzakelijkheid doen gevoelen van ingrijpendere hervormingen; zij hadden stemmingen en wenschen geopenbaard, waarmede rekening moest worden gehouden. Vooral aan den Minister Von Manteuffel is het te danken, dat den 2 Maart 1850 een wet is bekrachtigd, die ten doel had het werk

van Stein, Schroetter en Hardenberg te voltooien. Hare bepalingen laten zich aldus samenvatten.

Ten eerste werden 24 soorten van heerlijke rechten, meestal overblijfsels van de vroegere „onderdanigheid”, zonder schadeloosstelling afgeschaft. In sommige streken had de heer nog aanspraak op een deel van de nalatenschap der boeren, in andere waren de boeren gehouden tegen het gebruikelijke dagloon voor den heer te werken, of zijne gebouwen te bewaken en te reinigen, of zekere diensten te bewijzen met betrekking tot de jacht. Dit alles verviel nu. Waarde van eenige beteekenis hadden deze rechten voor de heeren niet, daarom achtte de wetgever schadeloosstelling overbodig; maar voor de landbouwende bevolking waren zij dikwerf lastig en zij pasten niet in den nieuwen toestand.

Ten tweede, en dit was een punt van veel belang: alle erfpachten werden in eigendom omgezet. Wat de erfelijke en niet-erfelijke rechten der zoogenaamde Lassiten betreft, deze werden wel niet even gunstig behandeld, maar de heeren verloren niettemin, en zonder vergoeding, het zoogenaamde Heimfallsrecht; dat is, als gronden van Lassiten vrij kwamen, mochten zij die niet vereenigen met hun eigen bezittingen; en het werd hun verboden land op den voet van de Lassitische rechtsverhouding uittegeven; iedere erfelijke rechtstitel, dien zij verleenden, zou voortaan een eigendomstitel moeten zijn. De bedoeling was duidelijk: van lieverlede moesten de Lassiten boeren-eigenaars worden.

Ten derde zijn veel ruimere bepalingen gemaakt met betrekking tot den afkoop van hand- en spandiensten. De onderscheidingen van 1816 en 1823 werden opgeheven. Niet alleen de groote, maar ook de kleine, ja de allerkleinste, werden „regulirbar” verklaard.

De afkoop werd ook anders geregeld. Men zou voor elk bijzonder geval de waarde der diensten in geld schatten, en de boeren, voor zoover hunne diensten werden geconverteerd, zouden een jaarlijksche rente te betalen hebben. In geen geval echter zou die rente zóóveel mogen bedragen, dat de boer minder dan een derde van de zuivere opbrengst zijner gronden overhield. Gehandhaafd werd de bepaling, volgens welke de eisch tot afkoop door beide partijen kon geschieden. En niet alleen diensten, maar ook leveringen en andere lasten zouden afkoopbaar zijn.

Men ziet, dat deze wet veel verder ging dan al de vorige verordeningen. Oprecht werd ditmaal naar opheffing van alles, wat aan den ouden toestand herinnerde, gestreefd. En het bovenstaande bevat nog niet alles, wat thans vermeld moet worden. Tegelijk met deze wet werd een andere van denzelfden datum

uitgevaardigd, die ten doel had de boeren binnen een zekeren tijd van de renten, die door de conversie hunner diensten of leveringen op hen zouden drukken, te bevrijden. Het middel daartoe werd gezocht in de oprichting van „Rentenbanken.”

Aan de boeren was namelijk vergund zich van hunne jaarlijkse renten te kwijten door betaling van het achttienvoudig bedrag in eens. Wanneer zij nu van die bevoegdheid geen gebruik maakten — hetgeen gewoonlijk wel het geval zou zijn — moesten zij hunne renten betalen, niet aan den heer, maar aan de bank; deze laatste zou dan aan den heer een 4 percents obligatie geven ten bedrage van 20 maal de rente. Een boer, bijvoorbeeld, had zijne diensten of leveringen afgekocht voor 100 thalers in het jaar; nu kreeg de heer een obligatie ten laste der bank van 20×100 of 2000 thalers, en daarmede was elke betrekking tusschen hem en den boer verbroken. Maar 4 percent over 2000 thalers is 80 thalers en de bank ontving er 100; wat zou zij doen met dat overschot? Zij zou het besteden tot delging der obligatie; een tijd van ruim 56 jaar was daarvoor voldoende. En zoodra de obligatie verdween, zou ook de verplichting van den boer tot rentebetaling eindigen.

Deze regeling heeft in één opzicht nuttig gewerkt. Vóór 1850 hadden slechts 171,351 boeren hunne diensten geconverteerd; van 1850 tot 1865 (een latere statistiek wordt niet gegeven) heeft het getal der conversien 624,914 bedragen. Aan een andere bron (die ik evenzeer vollediger zou wenschen) ontleen ik de mededeeling, dat van 1850 tot 1869 door de Rentenbanken voor f 160 millioen aan obligatiën is uitgegeven. Maar de conversiën hebben zich hoofdzakelijk tot de eigenaars bepaald; de Lassieten hebben er slechts weinig aan deelgenomen: tot en met 1865 niet meer dan 12,706; en het is bekend, dat Opper-Silezië alleen, de groote boeren niet medegerekend, ongeveer 25000 lassieten telde. Ziedaar een schaduwzijde der nieuwe regeling. Ten aanzien van een talrijke klasse van personen heeft zij haar doel niet bereikt. Waaraan is dit te wijten? Aan de wetgeving zelve? Aan de wijze, waarop zij is uitgevoerd?

In vele gevallen hebben de heeren misbruik gemaakt van de onwetendheid der Lassieten; hun diets gemaakt, dat zij niets anders waren dan gewone pachters; hun verklaringen ontlokt daartoe strekkende. Daarop zijn dan zuivere huurovereenkomsten met hen gesloten en de rechten, die zij aan de wet ontleenden, voor hen verloren gegaan.

Maar ook de houding der regeering had hier schuld. Zij heeft bij de uitvoering der wet te veel toegegeven aan de landheeren,

de bepalingen, die minder duidelijk waren, te veel in hun geest uitgelegd. Echter was in vele gevallen de conversie niet in het onmiddellijk belang der boeren, der zeer kleine inzonderheid, omdat zij door eigenaars te worden zekere weide- en boschrechten prijs gaven, waarin zij dikwerf hun bestaan vonden. Aan deze verschillende oorzaken is het toe te schrijven, dat zelfs de regeling van 1850 niet de gevolgen heeft gehad, die men ervan verwachtte. Krachtig heeft zij de aflossing bevorderd van de diensten en leveringen, waaronder erfpachters en boereneigenaars gebukt gingen; maar de klasse, die lager stond en die door de nieuwe wet in een beteren toestand moest komen, is er slechts in geringe mate door gebaat. In Pommeren vooral, waar zooveel te herscheppen viel, is alles gebleven bij het oude.

Een andere rechtmatige grief tegen deze wet bestaat hierin, dat zij volstrekt niets gedaan heeft voor de boerenarbeiders. Ditzelfde bezwaar was reeds in 1819, in een geschrift van Dr. Zimmermann, tegen de toen bestaande wetgeving geopperd. Deze schrijver was van oordeel, dat men de boerenarbeiders van kleine stukjes grond had moeten voorzien, waarop zij dan huisjes zouden gebouwd hebben. Zeker ware dit hoogst nuttig geweest. De grondhoorigheid, die de persoonlijke vrijheid beperkte, legde tevens aan de landheeren een plicht op, den plicht namelijk van hunne onderzaten, als zij oud waren geworden, te steunen. Van dien plicht werden de heeren geheel ontheven, toen de grondhoorigheid verviel. „Aus dem früher gutshörigen Dienstmann ist freilich ein selbständiger freier Mensch geworden, aber auch zugleich ein herren-, eigenthum- und heimathloser Miethling.”

Ziedaar een kort en uit den aard der zaak hoogst onvolledig overzicht van Knapp's geschrift: ik kon in deze enkele bladzijden slechts het geraamte geven. Ook putte ik nagenoeg alleen uit het eerste deel (Ueberblick der Entwicklung) en liet het tweede, dat ons bekend maakt met de grootendeels onuitgegeven bronnen, waaruit de schrijver heeft geput, onaangeroerd. Nog nooit, zoover ik weet, is de geschiedenis der boerenemancipatie in Pruisen zoo uitvoerig en onpartijdig geschreven, als in dit werk. Voor hen, die aan dit onderwerp hunne aandacht willen wijden, is het van hooge waarde, terwijl het tevens een fingerwijzing behelst voor den toekomstigen Duitschen wetgever.

N. G. PIFRSON.